

BİTLİS’TE ERMENİLERİN MÜSLÜMAN HALKA YAPTIKLARI KATLIAMLAR VE BATILI DEVLETLERİN KATLIAMLARDAKİ ROLÜ (1913-1919)

Yılmaz KARADENİZ*

ÖZET

Bitlis’te Ermenilerin Müslüman halk üzerinde gerçekleştirdikleri katliam, tarihte eşine ender rastlanan olaylardan biri olarak kayıtlara geçmiştir. Birinci Dünya Savaşı öncesinde İngiltere ve Rusya’nın kendi siyasi emelleri için Ermenileri kullanmaları vahsete sebep olmuştur. Berlin Kongresi’ni düzenleyen İngiltere, Rusya’yı siyasi olarak etkisiz hale getirmekle kalmamış, Ermenileri kullanma hakkını kendi uhdesine almıştır. İngiltere, bundan sonra Ermenilere sürekli bağımsızlık vaadinde bulunarak Müslüman ahaliye karşı ihanet etmelerini sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Bitlis, Osmanlı, Ermeniler, İngiltere, Rusya.

GENOCIDE DONE BY ARMENIANS IN BİTLİS AND ROLE OF WESTERN COUNTRIES ON GENOCIDE (1914-1916)

ABSTRACT

The massacre done by Armenians to Muslim people in Bitlis, recorded as one of the most brutal event in the history. As a consequence of being used for political aims of England and Russia caused savage events. England, by organizing Berlin Convention, not only made Russia inoperative but also gained will of using Armenians for its desires. After convention England always giving promises of freedom made Armenians to betray Muslim people. Armenians took the traitor role which was also seen as a key point for colonialism by Churchill.

Keywords: Bitlis, Ottoman, Armanians, England, Russia.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti’nin hâkim olduğu coğrafyada yaşayan azınlıklar içerisinde hiçbirisi Ermeniler kadar kendisine verilen dinî, sosyal ve ekonomik özgürlükleri suiistimal etmemiş, emperyalist güçlerin emellerine alet olmamıştır. Yüzyıllarca çok geniş bir hoşgörü siyasetine layık görülen, sanat ve ticaret ile uğraşlarında her türlü kolaylığı yanlarında gören ve bu yüzden millet-i sadıka olarak tavsif edilen Ermeniler, devletin sıkıntıya düştüğü ve işgal ile karşı karşıya kaldığı dönemde üzerlerine düşen sorumluluğu yerine getirmemiş, işgalin gerçekleşmesi için çalışmışlardır¹. Kendilerinden beklenenin aksi yönde hareket eden Ermeniler, İngiltere’nin Osmanlı’yı parçalamak için kullanmak istediği ve nihayetinde XIX. asrın ikinci yarısından itibaren kullandığı birer araç olarak tarihteki yerlerini almışlardır. İngiltere’nin tarih boyunca Hindistan, Afganistan, Belucistan ve İran için uyguladığı siyasetin Osmanlı kısmının araçları olmuşlardır. Bu hususu teyid eden olaylardan biri Rusların 1915’te Bitlis’i işgali sırasında gerçekleşmiştir. Bitlis’in işgalinde Ruslara esir düşen Osmanlı subayı Rüştü Paşa (Pakdemirli) bir hatırasında şunları söylemiştir; “*Bitlis’in Ruslar tarafından işgali sırasında Topçu Asteğmen olarak Bitlis’te*

* Yard. Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, elmek: yilmazkaradeniz44@hotmail.com

¹ Kemal H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 140

bulunuyordum. Esir düştüm. Ruslar diğer esirlerle beraber bizleri Başhan'daki bir hana kapattılar. Ermeniler bizleri süngülemek istiyor fakat Ruslar bırakmıyorlardı. Bir süre sonra bir Rus subayı ile konuştum. Onlara, Ermenilere istiklal verip vermeyeceklerini sorduğumda, Rus subayı çok kızdı. Bana dönerek, Ermenilere istiklal mi? Asırlarca Osmanlının ekmeğini yediler. Sonunda ne oldu? Osmanlının en sıkışık zamanında Osmanlıya ihanet ettiler. Mensup olduğu devlete en nazik zamanda ihanet edenlerin hakkı uşaklıktır diye bana cevap verdi”².

Ermenilerin yüzbinlerce Müslüman halkın kanını dökecek hale gelmesini sağlayan İngiltere'nin başbakanı Winston Churchill'in, savaştan sonra sömürgecilik ile ilgili İtalyan gazeteci Oriana Fallaci'nin sorusuna verdiği cevapta sarf ettiği sözler, Osmanlı Devleti'nin parçalanmasında Ermenileri nasıl birer hain ekaliyet haline getirdiklerini ve araç olarak kullandıklarını açık bir şekilde ortaya koymuştur³.

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan Ermenilerin İngiltere ve Rusya tarafından kullanılmaları ve padişaha suikast düzenleyecek kadar ileri gitmeleri, XIX. asrın ikinci yarısından itibaren başlamıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra 3 Mart 1878'de Rusya ile imzalanan Ayestefanos Antlaşması'nda kendilerine vaadedilen bağımsızlığı elde edememişlerse de milletlerarası bir anlaşmaya dâhil olma şansını yakalamışlardır⁴. İngiltere, Rusya'nın bu antlaşma ile Ermenileri kullanarak Osmanlı topraklarının güneyine sarmaya ve Hindistan güzergâhına yaklaşmaya başladığını görünce, 30 Mayıs 1878'de Londra'da Rusya ile gizli bir anlaşma imzalamış⁵, Avusturya'nın onayını aldıktan sonra Osmanlı topraklarını paylaşma esasına dayanan Berlin Kongresi'ni gündeme getirmiştir. İngiltere, 13 Temmuz 1878'de toplanan Berlin Kongresi'nde Rusya ve diğer Avrupa devletlerini saf dışı ederek Osmanlı Devleti'ndeki Ermenilerin kullanım hakkını kendi uhdesine almıştır. Kongre sonunda imzalanan anlaşmanın 61. maddesini Ermenilere ayırarak Osmanlı Devleti'ne doğrudan müdahaleye başlamıştır. Ermenilerin yaşadığı topraklarda ıslahat yapılmasının istenmesiyle iç unsurların merkeze karşı kıskırtılması dönemine girilmiştir. 27 Ekim 1892'de sadrazam ve yaver-i ekrem imzasıyla Sadaret Dairesi Amedi Divanı'nda çıkan 697 numaralı resmi yazıda bu hususta şöyle denilmiştir; “İngiltere Büyükelçiliği Baştercümanı Sör Sandison bugün Bâbiâli'de yanuma gelerek büyükelçinin Ermenilerin yerleşik olduğu vilayetlerde ıslâhat vb. düzenlemeler yapılmasına dair kendinden önceki elçiler gibi, Osmanlı Hükümeti'ne ara sıra tebliğler yapılması düşüncesinde olmadığını, ancak bu gibi hususlar için Avam Kamarası'nda sorulması muhtemel sorulara ikna edici cevap verilmesi konusunda İngiltere Hükümeti'nin güçlendirilmesinin Osmanlı Hükümeti'nin çıkarlarına uyacağını belirtmiştir. Ayrıca Sandison Erzurum, Van ve Bitlis vilayetlerinde bazı memurların çalışkan görünmek ve sakıncalı evrak bulmak düşüncesiyle antlaşmalara aykırı olarak bir takım misyonerlerin elbise ve evlerini aramak çabasında olduklarını, bu gibi durumların ortaya çıkmasının Avam Kamarası'nda sorular yöneltmesine yol açacağını ve mahallî memurlar

² Bkz. Törehan Serdar, “Milli Mücadelede Bitlis,” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XII, Sayı 35, Temmuz 1996

³ İtalyan gazeteci Oriana Fallaci (29 Haziran 1929-15 Eylül 2006), İngiliz başbakan Winston Churchill ile arasında geçen mülakatın bir yerinde şu soruyu sormuştur; “Hind Okyanusu'nda ve Hindistan'da birçok sömürge devleti kurduğunuz halde niçin yanı başınızdaki İrlanda'da bunu başaramadınız? Churchill'in bu soruya cevabı, sinsi ve görünmez İngiliz siyasetinin gerçek yüzünü ortaya koymuştur. Churchille verdiği cevapta; “Bu iş için mutlaka iki unsura ihtiyacımız olmuştur. Bunlardan biri % 80 cahil millet ve diğeri de idareye hâkim olacak % 20 hain ekalliyetler. Bunlardan ikincisi İrlanda'da olmadığı için orada başarılı olamadık” demiştir. Osmanlı Devleti ve İran'ın hâkim olduğu coğrafyada, yani kuzeyde Afganistan'dan Arap Yarımadası'nın güneyine kadar olan coğrafyada bu yöntem uygulanmış, her iki devletin geri çekildiği bölgelerde İngilizler tarafından kurulan idarelerin başına ekalliyetler getirilmiştir. Oriana Fallaci için bkz. <http://pendar-e-nick.persianblog.ir/post/103/>; http://tr.wikipedia.org/Oriana_Fallaci

⁴ Nejat Göyünç, **Türkler ve Ermeniler**, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2005, s. 82

⁵ Hüseyin Nazım Paşa, **Ermeni Olayları Tarihi I**, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1994, s.

tarafından bu konuda antlaşma hükümlerine özen gösterilmesinin devletin menfaatlerine uygun olacağını ifade etmiştir. Bu çerçevede, bahs edilen vilayetlerin valilikleri ile Zabtiye Nezâreti'ne antlaşmalara aykırı durumların oluşmasına meydan verilmemesi hususunda gerekli uyarıların yapılması arz olunur”⁶.

Ermeniler, batılı devletlerin tahrikiyle 1880-1894 yılları arasında yoğun bir şekilde ıslahat taleplerinde bulunmuşlardır. 1894-1896 yılları arasında Zeytûn, Trabzon, Erzurum, Sivas ve Diyarbakır'da terör hareketlerini arttırarak devleti ayrıcalık vermeye zorlamışlardır. 28 Ocak 1912'de Meclis-i Vükelâ'ya muhtıra verecek kadar ileri gitmişlerdir. İstanbul mebusu Zohrab, Erzurum mebusu Vartkes ve Pasdirmacıyan, Van mebusu Papasyan, Sivas mebusu Dagavayan, Muş mebusu Kegam, Kozan mebusu Hamparsum, Tekfûrdağı mebusu Agop Boyacıyan, İstanbul mebusu Hallacyan ve Haleb mebusu Artin tarafından müştereken ve Zohrab Efendi tarafından münferiden iki kıt'a muhtıra verilmiştir. Bir yandan da ıslahat istedikleri doğu illerinde terör faaliyetlerini arttırmışlardır⁷.

Osmanlı sınırları içerisindeki Ermeni terörünü 1887'de Avedis Nazarbek ve eşi Marian Vardaniyan'ın kurduğu Hınçak Komitesi, 1890'da kurulan Ermeni İhtilal Cemiyetleri Birliği (Taşnaksutyun) ve Atina'da kurulan Hınçak İhtilal Partisi yönlendirmiştir. 1896'da siyasi suçlardan dolayı tutuklanmış olan Ermenilere af getirilmişse de batılı destekçiler bundan memnun olmamış, sözde bağımsızlık taleplerini gündeme getirmişlerdir⁸.

İngiltere'nin girişimiyle sürekli gündemde tutulan Ermeni Meselesi'ne dinî bir hüviyet kazandırılmaya çalışılarak konu Şark Meselesi içerisinde ele alınmaya başlanmıştır. Böylece emperyalist bir strateji belirlenmiş ve Osmanlı Devleti'nin parçalanması için suni olarak üretilen yöntemin adı olmuştur⁹. Bu yöntemde dürüst olmayan bir yol izlenmiş, devletin sınırları içerisinde olaylar çıkartılmak suretiyle Ermenilerin katledildiği söylenmeye başlanmıştır¹⁰. Ermeni komite ve çetelerine silah sağlanarak Bitlis, Van, Muş, Diyarbakır, Elazığ, Erzurum ve Sivas'ta olay çıkartmaları istenmiş, olayların sona ermesinden sonra ise Ermenilerin öldürüldüğü safsatası gazetelere servis edilmiştir. Bu görev Times, Pall Mall Gazette ve Daily News gibi gazetelere verilmiştir¹¹. Bu gazetelerde çıkan haberlerde, Ermenilerin Bitlis de dâhil doğu vilayetlerinde çoğunlukta oldukları iddia edilmiştir. İngiltere bu yalan iddialarla kalmayarak bölgede Ermeni nüfusunu fazla göstermek ve Ermeni kiliseleriyle görüşmek için gezgin adı altındaki görevlisi Lynch'i bölgeye göndermiştir. Bununla ilgili olarak 22 Kasım 1893'te Van'dan Bitlis'e gönderilen telgrafta; “...Bitlis'e doğru yola çıktıkları bildirilen İngiliz gezginlerinden Mister Lynch ve arkadaşlarının vilayet sınırlarından çıkıncaya kadar bütün hareketlerini dikkatlice izlemek üzere yanlarına koruma adı altında özel bir görevli katıldığı gibi her nereye uğrarlar ise birlikte bulunarak adı geçen durum ve davranışlarının kontrolden uzak tutulmaması gereği yolları üzerinde bulunan Gevaş Kaymakamlığı'na yazılmıştı. Kendisinden şimdi aldığım bir bilgi yazısında adı geçen gezginin her nereye uğradıysa Ermeni nüfusunun miktarını araştırıp incelediği ve her yerin harita ve fotoğraflarını aldığı, hatta Ahtamar'a uğrayarak katogikos ile iki defa gizlice saatlerce görüşme yaptığı anlaşılmıştır. Adı geçen gezgin ve arkadaşları kesinlikle dikkat edilmesi

⁶ BA. Y. A. HUS, 266/44

⁷ BA. MV. 161/22, Zabıtname: 895; BA. A. MKT. MHM. 611/13.

⁸ H. Nazım Paşa, *age*, s. XVI

⁹ Bayram Kodaman, “Ermeni Meselesi'nin Doğuş Sebepleri,” *Türk Kültürü*, Sayı: 219, Mart-Nisan 1981, s. 240-249. Şark Meselesi için bkz. Cevdet Küçük, “Şark Meselesi Hakkında Önemli Bir Vesika,” *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı: XXXII, Mart 1979, s. 607-638

¹⁰ İngiltere, bu tarz siyasetini Osmanlı Devleti'nin Basra Körfezi, Filistin ve Arapların yaşadıkları bölgelerde de uygulayarak buraların elden çıkmasını sağlamıştır. Bkz. Zekeriya Kurşun, *Basra Körfezi'nde Osmanlı İngiliz Çekişmesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004; Zekeriya Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998

¹¹ H. Nazım Paşa, *age*, s. 2

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

gereken sakıncalı kişiler olduklarından gereğinin yapılmasını arz ederim efendi” denilerek uyarı yapılmıştır¹².

İngiliz görevli Lynch'in Bitlis'te Ermeni nüfusu fazla göstermek için yaptığı tespitin doğru olmadığı ve kasıtlı yapıldığı daha sonra yapılan resmi sayımlarla anlaşılmıştır. 3 Kasım 1916'da mutasarrıf vekili Cemal tarafından efrad-ı gayr-ı müslime'ye ait hazırlanan cetvelde Bitlis merkezinde yerli Ermenilerden zükûr, inâs ve çocuk sayısı 15 olarak hesaplanmıştır. İhtida etmek suretiyle 15 kadın merkezde kalmıştır. Bunların merkez kazaya bağlı Holonik ve Şetek Nahiyesi'nin Şin karyelerinde bulunduğu ve hadiseyi müteakip Bitlis, Nurşin, Merkülük, Tuğ, Hartukoh, Karaboy, Mezra, Kerp, Avzut ve Mozek karyelerinden getirildikleri ve çocuklardan onbiri zükûr, dördünün inâs olduğu mahallerinden bildirilmiştir. Cetvelde gösterilen Bitlis, Siirt, Sason, Garzan, Hizan, Mutki, Şirvan, Erüh ve Şırnak'ta toplam 1.577 Ermeni sayılmıştır. 158 kişi erkek, 151 kadın ve 41 zükûr, inâs ve çocuk olarak tespit edilmiştir. Yabancı Ermenilerden kadın, erkek ve çocuk olarak toplam 18 kişi sayılmıştır. Katolik ve Protestan olarak kalanların sayısı ise 53 olarak sayılmıştır. İhtida suretiyle bölgede kalanlardan 586 erkek ve 568'i de kadın olarak tespit edilmiştir¹³.

Bu çalışmadaki amacımız, Bitlis Vilayeti'nde yaşayan Ermeni teb'anın I. Dünya Savaşı sırasında bölgenin Rus işgaline uğramasıyla birlikte Müslüman halka karşı giriştikleri katliamları, Rusya ve diğer batılı devletlerin bu katliamlarda Ermenileri nasıl teşvik ettiklerini ortaya koymaktır. Bitlis Vilayeti'ndeki Ermeni katliamları ve katliamlara yardım eden batılı devletlerin faaliyetlerini Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Hariciye ve Dâhiliye Nezareti, Yıldız Sarayı Mütenevvi Maruzat, Sadaret Hususi, Meclis-i Vükela Mazbataları ve Zaptiye Nezareti belgeleri doğrultusunda vermeye çalıştık.

BİTLİS VİLAYETİNDE ERMENİLERİN MÜSLÜMAN HALKA YAPTIKLARI KATLIAMLAR VE BATILI DEVLETLERİN ROLÜ

XIX. asrın son yarısından itibaren Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin düşman unsurlar haline getirilmesini sağlayan batılı devletlerin başvurduğu yöntemlerin başında yalan ve iftira içeren neşriyat olmuştur. Ermenilerin doğuda baskı ve zulme maruz kaldıkları iddia edilerek gazetelere yalan haberler verilmiştir¹⁴. Bu konuda yalan haberlerin en çok neşredildiği merkez Londra olmuştur. Osmanlı Devleti, bu tür iddiaların maksatlı olduğunu bildiği halde yine de sözü edilen yerlerde tahkikat yaptırmış ve sonuçları gerekli yerlere bildirmiştir. Buna rağmen aynı neviden haberlerin neşredilmesi devam etmiştir. Dâhiliye Nezareti'nin 1463 numaralı ve 19 Kasım 1913 tarihli yazısında, Anadolu'nun doğu vilayetlerinde vuku' bulduğu iddia olunan cinayet haberlerinin Londra matbuatında çıktığı bildirilerek, daha önce Bitlis için iddia olunan olayların vuku' bulmadığının tespit edildiği bildirilmiştir. Ayrıca Avrupalı devletlerin ısrarla iftira içeren haberlere devam ettikleri, bölgedeki Kopas, Mirmahi, Kiravili isimli Ermeni eşkiyasının yaptıklarını görmezden geldikleri bildirilmiştir¹⁵. Bu yazıdan üç gün sonra yani 22 Kasım 1913'te Hariciye Nezareti'ne gönderilen başka bir yazıda, Anadolu'nun doğusunda Ermenilerin öldürüldüğü iddia olunan Bitlis ve Erzurum'da alınan cevaplardan böyle bir olayın meydana gelmediğinin bildirildiği ve Avrupa'nın su-i fikr meydana getirmeye çalıştığı kaydedilmiştir¹⁶.

¹² BA. Y. MTV, 87/67

¹³ BA. DH. EUM. 2. Şb, 74/37-1

¹⁴ Ercüment Kuran, "Ermeni Meselesinin Milletlerarası Boyutu," **Osmanlıdan Günümüze Ermeni Sorunu**, Yeni Türkiye Yay., 3. Baskı, Ankara, 2006, s. 112.

¹⁵ BA. HR. SYS. 84/83-3

¹⁶ BA. HR. SYS. 84/83-4

Hariciye Nezareti Umûr-u Siyasiye Müdürüyet-i Umûmiyyesi'nin Londra sefiri Tevfik Paşa'ya gönderdiği 14015/1042 numaralı ve 24 Ocak 1914 tarihli resmi yazısında, İngiltere başta olmak üzere Avrupalı devletlerin kasıtlı olarak Bitlis ve Erzurum'da yaşayan Ermenilere kötü davranıldığını iddia ettikleri, ancak yapılan tahkikatta böyle olayların meydana gelmediği bildirilmiştir. Londra sefirine gönderilen resmi yazıda aynen şöyle denilmiştir; “*Londra Sefiri übbehetlü devletlü Tevfik Paşa hazretlerine 18 Eylül sene 1913 târîhli ve 390 numuralı şukka-i senâverîye zeyldir. Anadolu'nun cihet-i şarkıyyesindeki vilâyâtta vukû'ı iddi'â olunan cerâ'im hakkındaki tahkîkât ve ta'kîbât netâyicini hâvî Erzurum ve Bitlis vilâyetlerinden alınan cevâblara göre tanzîm olunan varakanın da gönderildiğine ve muhâberât-ı câriyyeye nazaran evvelce mevzû'-ı bahs olan cedvelde mûnderic vekâyi' ve hâdisâtından ba'zısının vilâyât-ı Osmâniyye asâyişi hakkında Avrupaca sû'-i fikr husûle getirilmek maksadıyla tertîb ve tasnî' edilmiş ihbârât-ı kâzibeden ve bir kısmının da hiçbir unsura karşı fir-i ta'arruz tazammun etmeyen cerâ'im-i âdiyyeden ibâret olduğu ve havâli-i mezbûrede beyne'l-anâsır müceb-i ihtilâf olacak ahvâl-i asâyiş-i şikenânenin mevcûd olmadığı anlaşılmakta bulunduğu ve ma'a-hâzâ ahîren tasdik-i âliye iktirân eden kânûn-ı muvakkat mücebince sarfına me'zûniyet verilen tahsisâtla vilâyât-ı mezkûre jandarma mürettebâtı tezyîd ve tensik olunarak emniyet ve asâyişin bir kat daha te'mîn ve istikrârı kaviyyen me'mûl olduğundan bu cihetlerin ve Londra matbû'âtına vürûd eden ihbârât-ı ma'lûmenin sûret-i münâsibede tavzîh ve tashîhi lüzûmuna dâ'ir Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'nden bâ tezkire-i sâmiyye tesyîr edilen tezkiresi ile melfûfunun sûretleri leffen irsâl olundu*”¹⁷.

İngiltere, I. Dünya Savaşı öncesinde kullanabileceği manevra alanlarını oluştururken etnik unsurları sürekli kullanmıştır. Osmanlı topraklarının stratejik olarak önem arz eden Ortadoğu kısmında ve Hindistan güzergâhına yakın olan yerlerde yani Sağlık Kemerî'ne dâhil ettiği alanlarda etnik unsurları elde etme yoluna gitmiştir¹⁸. Sağlık Kemerî'nin en kuzey ucunda bulunan Afgan aşiretlerini, merkez ittihaz edilen Irak'taki aşiretleri, Anadolu'nun doğusunda ve İran'ın kuzeyindeki Kürt, Ermeni ve diğer etnik unsurları elde ederek bugünkü Arabistan Yarımadası ve neticede Mısır'a kadar çemberi genişletmiştir. Sömürgecilik siyaseti yürüttüğü Osmanlı topraklarının Irak ve Doğu Anadolu kısmında Ermenilerin Müslüman ahaliye karşı silahlı terör hareketlerine girişmelerinde fiili rol oynamıştır¹⁹.

21 Ekim 1892 tarihli bir belgede, İstanbul'dan Bitlis'e kadar yol tezkiresi olmaksızın gelmiş bulunan Kaspar adlı bir Ermeni, şüphe üzerine sorguya alınmış ve adı geçen şahıs bu muameleden dolayı paniğe kapıldığından soruşturmanın derinleştirildiği kaydedilmiştir. Kendisinin İstanbul'da Samatya, Kumkapı, Yedikule ve Silivrikapı'da amelelik yaptığını ve şimdi de memleketi olan Van dâhilindeki Karçıvan'a²⁰ gitmek üzere döndüğünü söylemiştir. Kaspar'ın sözlerindeki tutarsızlıkları ve bazı ifadelerinden ötürü bir hareketi veya işlediği bir suç üzerine firar etmiş olabileceği düşüncesiyle bizzat sorgulanmaya başlanmıştır. Başlangıçta bir hayli tereddüt göstermiş ve hiçbir bilgisi olmadığında ısrar etmişse de kendisine teminat verilmesi durumunda kaçış sebebini ve önemli bir diğer konuyu söyleyeceğini ifade etmiştir. Kendisine teminat verilerek zabta geçirilen ifadesinde şöyle denilmiştir; “*İstanbul'da firarından önceki son gece saat 02.00'de Kumkapı açıklarında duran Pake adlı İngiliz vapurundan üzerleri muşamba ile örtülü bir takım sandıklar çıkartıldığını, bu sırada Samatya'da Mikailo Anji (Kalanis) adında bir kişinin kendisini çağırarak iki sandık teslim edip bunları Kumkapı'da Ermeni Patrikhanesi tarafına götürmesini ve orada kendisini karşılayacak adama vermesini tenbih ettiğini, bu şekilde taşırken Patrikhane görevlilerinden Moşih adlı şahsın sandıkları kendisinin elinden aldığı, sandığın birisi kırık*

¹⁷ BA. HR. SYS. 84/83-1a

¹⁸ Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Belge Yayınları İstanbul, 1987, s. 202

¹⁹ BA. HR. SYS. 2751/19, 20; BA. HR. SYS. 2752/1; BA. HR. SYS. 2753/1; BA. HR. SYS. 2748/2; BA. HR. SYS, 2749/1; BA. HR. SYS. 2750/1.

²⁰ Karçıvan, günümüzde Karçıkanvanık adıyla Bitlis'in Tatvan ilçesindedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

olduğundan içinde görünen bir takım fitil vb. şeylerin ne olduğunu sorduğunda bunların dinamit olduğunu ve bir tarafa haber verirse kendisi için iyi olmayacağı yolunda tehdit edildiğini ve dinamiti naklettiği için sonradan korkarak kaçtığını.”

Bitlis Valisi Tahsin Bey, bu dinamitin nereye götürüldüğü, nerede saklandığı, böyle daha başka sandıklar olup olmadığı ve bu durumu başka kimlerin bildiği hususunda sorgulamaya devam edildiğini bildirmiştir. Ayrıca ortaya çıkacak diğer konuların da arz edileceğini, Kaspar'ın zabta geçirilmiş olan bu ifadesinin önemli görüldüğü için arz edildiğini söylemiştir²¹. Ermenilerin kışkırtılması sistemli bir şekilde Londra, Paris, Petersburg ve Washington tarafından yürütülmüştür. 22 Ağustos 1893'te Sadrazam ve Yaver-i Ekrem Cevad imzasıyla Bitlis'e gönderilen yazıda; *“Ermeni kışkırtıcılarından olup geçende Bitlis vilayetinde yakalanan Mihran Damatyan'ın sorgusunda Londra'daki Ermeni Komitesi'nin Mösyö Gladstone ve James Bryce'in himayeleri altında bulunduğunu açıkladığına dair adı geçen valiliğin telgrafları Padişah'a sunulmak üzere arz edilmiştir.”* Başka bir yazıda ise *“Mihran Damatyan'ın sorgusunda Londra'daki Ermeni Komitesi'nin Gladstone ve James Bryce'in himayeleri altında bulunduğunu açıkladığı arz olunur”* denilmiştir²².

İngiliz subaylar Ermeni çetelerine silah sağlamakla kalmayıp bizzat başlarında bulunup idare etmişlerdir. 10 Haziran 1919'da Bitlis Vilayeti'ne gönderilen çok acil yazıda, İngiliz subayların Kafkaslardan topladıkları silahlı Ermenileri sınırımıza doğru getirdiklerinin Harbiye ve Dâhiliye Nezaretleri tarafından rapor edildiği bildirilmiş, Müslüman nüfusun meskûn olduğu yerlerde Ermenilerin yapacakları katliamlara karşı önlem alınması emredilmiştir²³. Babiâli, İngiltere'nin Ermenileri aleni olarak teşvik etmesine rağmen buna inanmak istememiştir. Bitlis Vilayeti'ne gönderilen yazılarda bu husus açıkça belirtilmiştir. Dâhiliye Nezareti, 31 Ağustos 1919'da ve 7665 numaralı *“Gâyet Müste'celdir”* ibaresiyle Bitlis Vilayeti'ne gönderdiği yazıda; *“Cevâb-ı 30 Ağustos, sene 1335. Ermenilerin tecâvüzü keyfiyeti muhtâc-ı tahkîk ve te'yiddir. İngilizlerin bunlara mu'âveneti rivâyeti ise pek şübhelidir. Binâ'en-âlâ-zâlik bu bâbda tahkîkât-ı âcile ve mükemmele icrâsı lâ-büddür. Hâsıl olacak netâyice göre icâb ider ise İngiltere Sefâreti nezdinde teşebbüsât-ı siyâsiyye icrâsı tabî'idir”* denilmiştir²⁴.

İngiltere'nin Ermeni terörünü teşvik etmesi ilgili olarak o dönemde çok sayıda belge kayıt altına alınmıştır. Bu belgelerden 28 Ağustos 1919 tarihli ve Dâhiliye Nezareti Özel Kaleminden Bitlis Vilayeti'ne gönderilen 7620 numaralı acil şifrede, İngiltere'nin Irak taraflarında organize ettiği silahlı Ermenilerin Bitlis'e kadar gelmelerinin sağlandığı bildirilmiştir. Zaho'da toplanan bir Ermeni çetesinin İngilizlerle birlikte hudûdu geçerek köyleri, camileri uçaklarla tahrip ve masûm bir takım kadın ve çocuğu itlâf ettikleri, Şırnak Aşireti Re'îsi Abdurrahmân imzâsıyla Şırnak'tan çekilen bir telgrafnâmede beyân edilmiştir. Telgrafta, halkın işe karıştırılmasının müdâhale-i ecnebiyyeye sebep olacağından ahâlden olan Müslümanlar ile Ermeniler arasında çarpışmayı meydana getirmeye çalışan çetenin kuvve-i askeriyye ile defedilmesi istenmiştir. XV. Kolordu Kumandanlığı'na da Harbiye Nezâreti'nden bu yolda tebliğât yapılmıştır. Halkın kesinlikle işe karıştırılmadan askerler vasıtasıyla Ermeni çetelerin etkisiz hale getirilmesi istenmiştir²⁵.

Bitlis'te Ermenilerin Müslüman ahaliyi katletmelerinde İngilizler gibi Fransızların da büyük rolü olmuştur. 28 Ağustos 1902'de Van Valisi Tahir Bey'den Bitlis Vilayeti'ne gönderilen gizli ibareli telgrafta, Fransa'da bulunan Ermenilerin Fransa Dışişleri Bakanı'nın huzuruna çıkarak

²¹ BA, Y. PRK. UM, 25/55

²² BA, Y. A. HUS, 279/54

²³ BA, DH. ŞFR. 100/77

²⁴ BA, DH. ŞFR. 102/334

²⁵ BA, DH. ŞFR. 102/302

İngiltere gibi Fransa hükümetinin de Bitlis'te bir konsolos bulundurmasını rica etmişlerdir. Fransız dışişleri bunun üzerine, Musul konsolos memurunun Siirt, Bitlis ve Muş'a uğrayarak Van'a kadar bir seyahatte bulunma emrini vermiştir²⁶.

26 Kasım 1919 tarihli Meclis-i Vükelâ Müzakkerâtı'na mahsus 563 numaralı telgrafta, Fransızların güneyde işgallerde kullanmak için dışarıdan silahlı Ermeni getirttikleri ve bunların Bitlis'teki Ermenilerle irtibatının sağlandığı bildirilerek muhaberatın önlenmesi istenmiştir. Adı geçen telgrafta belirtilen durum dikkat çekici görüldüğünden, söz konusu vilayetlerin haberleşmesine sansür konularak, Ermenilerin asayiş bozucu davranışlarına karşı gerekli dikkatin gösterilmesi ve tedbirin alınmasının Dâhiliye ve Harbiye Nezaretlerine bildirilmesine karar verilmiştir²⁷.

Rusya'nın Bitlis'teki Ermeni olayları ve Müslüman ahalinin katledilmesinde büyük payı olmuştur. Bitlis'in Rus işgaline uğraması Ermenileri cesaretlendirmiştir.²⁸ 1915 Temmuz ortalarında Rusların Bitlis sınırına kadar gelmeleri üzerine halkın çoğu göç etmiş ve büyük bir kısmı bir daha geri dönmemiştir. Günlerce Bitlis boğazını aşmayı deneyen General Abasiyef komutasındaki Rus birlikleri şehre giremeyeceklerini anlayınca, bir hileye başvurmuşlardır. Beyaz elbiseler giymiş Ermeni ve Rus askerleri gece karanlığından faydalanarak Güzeldere Yaylası'ndan Dideban Dağı'na çıkmış ve orada gözetleme kulesinden, Rusların hareketlerini şehirdeki asker ve halka ateş yakarak duyurmakta olan 16 Türk askerini şehit etmişlerdir. Rusların bu askerleri öldürmesiyle şehre haber verecek kimse kalmadığından 3 Mart 1916 tarihinde sabah saat 5.30'da şehir Ruslar tarafından kolayca işgal edilmiştir. Bu işgal üzerine 40.000 nüfuslu Bitlis halkının büyük bir çoğunluğu 6 metreye yakın kar kalınlığına rağmen güneye doğru göçe başlamış, Mart 1916'da gerçekleşen bu göç sırasında büyük bir kısmı telef olmuştur.²⁹ Halk, yanlarında götürdüğü körpe çocukları taşıyamayınca 1-5 yaş arasındaki bütün çocukları köprü altlarına bırakarak kaçmışlardır. Sadece Deliklitaş'tan Duhan Deresi'ne kadar bırakılan çocukların sayısı 1000'i aşmıştır.

Bitlis'in Rus işgaline girmesinden sonra Ermeni çetelerinin silahlanmaları sağlanmış, Kafkaslar ve Rusya'dan silahlı çetelerin şehre girişi sağlanmıştır.³⁰ Bu konuda Dâhiliye Nezâreti'nin 5 Ocak 1916'da Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne gönderdiği yazıda; "*Rusya Hükûmeti'nin Kafkasyalı bazı Ermenilere Müslüman pasaportu vererek Memâlik-i Osmâniye'ye göndermek teşebbüsünde bulunduğu haber alınıyor. Ba'd-ezîn Rusya'dan gelenlerin müslüman olup olmadıklarının ve ahvâl ve harekâtının sûret-i ciddiyede tedkîk ve tahkîkiyle mechûlü'l-hüvviye ve Ermeni oldukları tebeyyün eden eşhâsın sahte pasaportlarla Memâlik-i Osmâniy'ye duhûllerine meydân verilmemesi*" emredilmiştir³¹. 6 Haziran 1917'de aynı nezaretin 1459 numaralı gizli yazısında, Kürtçe bilen Ermenilerden bazı eşhâsın külliyetli altın akçe ile Anadolu'ya geçmek üzere Rus hudûduna gönderilecekleri istihbâratı alınmıştır³².

Bitlis'te Müslüman halka karşı tertiplenen katliamlar, İngiliz, Rus ve Fransız subayların denetiminde Ermeni komiteleri tarafından organize edilmiştir. Gerek Bitlis'te ve gerekse civar illerden olan Muş, Van ve Erzurum'daki Taşnak ve Hınçak komiteleri şehirde şubeler açarak bizzat olayları yönlendirmişlerdir. Muş'ta oturan ve buradaki Taşnaksutyûn Komitesi'ni kuran Karmin isimli Ermeni'nin Bitlis'e giderek aynı faaliyeti burada göstermek istediğine dair Dâhiliye Nezareti

²⁶ BA. Y. MTV. 233/80

²⁷ BA. MV. 217/137

²⁸ Hamza Zülfikar, "Doğru Yazalım Doğru Konuşalım (Diaspora Üzerine)", **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi**, Mart 2001/I, S: 591, s. 277

²⁹ H. Zülfikar, **age**, s. 277-278

³⁰ **Age**, s. 278

³¹ BA. DH. ŞFR, 59/222

³² BA. DH. ŞFR, 77/47

Muhaberat Dairesi'nin 4. şubesi, 21 Mayıs 1910'da gönderdiği bir yazı ile Bitlis Valisi Tahir Paşa'yı uyarmıştı; "*Karmin hakkındaki tahkîkât yalnız Taşnaksutyûn Cem'iyeti'ne mensûbiyetinden ileri geliyorsa bu cemiyetin beyânnâmesi der-dest-i tasdik bulunduğundan ona göre hareket olunması, başka bir hal ve hareketi varsa muvazzahan bildirilmesi*" istenmiştir³³.

Hınçak Komitesi üyeleri işi daha da ileri götürüp Londra'daki Osmanlı şebkelerine ait mühürleri taklit ederek silahlı Ermeni çete mensuplarını Anadolu'ya göndermişlerdir. Yıldız Sarayı Baş Kitabet Dairesi'ne ait ve 22 Haziran 1908'de Washington sefaretinden gönderilen yazıda şöyle denilmiştir; "*Hınçakyan Ermeni Komitesi'nden ve erbâb-ı fesâddan olub vaktiyle Dersââdet'de muhtelif matba'alarda mürettiblik ve bi'l-âhire Bitlis'de hakkâklık eden elli yaşlarında kısa boylu kır ve sivri sakallı çiçek bozuğu esmer çehreli Manuk Yemeniciyan ile rüfekâsından ve hâdise-i cinâ'iyye üzerine Dersââdet'den firâr eden matba'a mürettiblerinden Agob Naroft oğlu nâm şahsın Londra'da Saltanat-ı Seniyye şebkender-hâneleri mühür-i resmîlerini taklîd ile Bulgaristan'a irsâl eyledikleri ve bu vâsita ile bir takım Ermeni erbâb-ı fesâdının berren ve bahren Memâlik-i Şâhâne'ye idhâline çalışacakları istihbâr kılındığı Washington Sefâret-i Seniyyesi'nden arz u iş'âr kılındığından tedâbir ve iktizâ-yı hâlin ifâsıyla bu vâsita ile eşhâs-ı muzırta duhûlüne meydân ve imkân bırakılmaması esbâbının istikmâli bâ-irâde-i seniyye-i cenâb-ı Pâdişâhî beyân olunur. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir*"³⁴.

Bitlis'te zuhûr eden Ermeni eşkiyasının Rumca, Fransızca ve Ermenice bazı gruplar ile şifreli haberleştikleri, konuşmalarda çok sayıda bombalardan bahsedilerek ihtilal peşinde olduklarının tespit edildiği anlaşılmıştır. 28 Şubat 1915'te ve 1053 no'lu umûm yazıda, Ordu-yu Humayûn Başkumandanlık Vekâleti'nin tebligat-ı mahsusa ile ordulara durumu bildirildiği kaydedilmiştir³⁵. Bitlis Valisi'ne 9 Mart 1915'te Dâhiliye Nazırı Talat Paşa imzalı gönderilen başka bir yazıda, Ermenilerin bazı mahallerde Kürdlerle birleşerek hükûmete karşı hareket etmek ihtimali mevcut bulunduğundan bahsedilmiş ve gereken tedbirin alınması emredilmiştir³⁶.

Bitlis'in işgali esnasında Ermeni çeteleri tarafından müslüman ahaliye yapılan zulümler hakkında 29 Ağustos 1916'da Mardin Mutasarrıflığı tarafından yapılan tahkikata göre mezâlîmden kurtulanların ifadelerinde; Ermeni ve Rus çetelerinin, teslim olmak isteyen ahali ve çocukları feci bir şekilde kesip parçaladıkları anlaşılmıştır. Ayrıca köylerde teslim olan ahaliyi katlettikleri, birçok ahaliyi ve çocuğu ekmek yapımında kullanılan ve tandır tabir olunan fırınlarda yaktıkları ve Vanlı komiteci Aremek'in çetesi tarafından yetmiş seksen hanelik bir köy ahalisinin teslim oldukları halde tamamen katledildikleri bildirilmiştir³⁷. Emniyyet-i Umûmiyye Müdüriyeti'nin Diyarbakir Vilâyeti'ne 213 numara ve 1 Temmuz 1916'da gönderdiği tahrirat suretinde, Bitlis'in işgali sırasında Ermeni çetelerinin Müslüman halka katliam yaptıkları, Mardin Mutasarrıflığı'ndan gönderilen dokuz sayfalık yazı takdim olunmuştur. 6 Haziran 1916'da ve 433 numaralı açıklama yazısıyla tebliğ edilen Dâhiliye Nezâreti'nin Mardin Mutasarrıflığı'ndan gelen telgrafında, Ermeni ve Rus çetelerinin Bitlis'te işledikleri katliamlar şöyle anlatılmıştır; "*Ermeni ve Rus çetelerinin ikâ'-ı mezâlîm eylediklerine dâ'ir ma'lûmâtı olduğu bi't-tahkîk anlaşılan Bitlis'in Taş Mahallesi'nden olup hâlen mültecî sıfatıyla Savur'da mukîm bakkal esnâfından lede's-su'âl kırk dört-kırk beş yaşlarında olduğunu söyleyen Muhyiddin Efendi ibn-i Hüseyin'in ba'de't-tahlîf zabtolunan ifâdesidir. Fî 6 Haziran 1916.*"

³³ BA. DH. MUİ. 77-2/18-36

³⁴ BA. ZB. 31/82-1

³⁵ BA. DH. ŞFR, Umum: 1053, 50/127

³⁶ BA. DH. ŞFR, 50/210

³⁷ BA. HR. SYS. 2872/2, s. 117-123

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

- Rus ve Ermeni çetelerinin nerelerde ve kimlere ne gibi mezâlim ve ta'addiyât ikâ' eylediklerine dâ'ir ne ma'lûmât ve meşhûdâtınız varsa muvazzahan beyân ediniz.

-1331 senesi şehr-i Şubatı'nın evâhirinde bir cum'a gecesi ben hânemde iken tahmînen (-) sâat râddelerinde Rus ve Ermeni komiteleri geldi diye şehir dâhilinde bir velvele ve her taraftan şiddetli, fâsılasız silâh sesleri işidilmeğe başladı. Derhâl sokağa çıktım. Hakîkaten bu çetelerin dâhil-i şehirde her tarafta katli'âm yapmakda olduklarını anladım. Hemen hâneme dönüp çocuklarımı alarak canlarımızı kurtarmağa teşebbüs etdiğim sırada Bitlis Menzil Kâtibi Viranşehirli Fâzıl Efendi'yi parça parça etdiklerini gördüm. Oradan yolumuzu tebdîl ile hükûmete doğru giden yoldan kaçmağa şitâb etdik ise de orada da her taraftan yolları tutup rast geldikleri ahâlî, çoluk çocuk ve teslîm olmak istedikleri hâlde yine her birini kesip fecî' bir sûretde parçaladıklarını gördüm...

- Katlolanlarının ale'l-esâmî mikdârını söyle.

-Yukarıda ismini arzylediğim Menzil Kâtibi Fâzıl Efendi'den mâ'adâ Bitlis eşrâfından Hacı Şemseddin Efendi'nin mahdûmu Dursun ve Bitlis'in Hersan Mahallesi'nden Hacı Yusufzâde Abdülbâki Efendi ve Hacı Hasanzâde Hacı Mehmed ve Mahmud oğlu Nâdir, Cemâl oğlu Abdürrezzak, Mahmud oğlu Dursun, Receb oğlu Hamid, Bilâl oğlu Cemil, Keferdis Şeyhi merhûm Şeyh Mehmed Efendi'nin mahdûmu Şeyh Abdülhâlik Efendi ile Bitlis Jandarma Tabur Kumandanı İsmâil Bey, hânelerinden çıkıp teslîm oldukdan sonra bir sûret-i fecî'ada; Taş Mahallesi'nden Muradiye kazâsı Kâdî-i sâbıkı Ahmed Efendi'yi hânesinde esîr-i firâş hasta olduğu hâlde ve hemşiresi Bedriye Zaman Hanım, Receb Efendi'nin kerîmesi Perişan, Hâlid Onbaşı'nın zevcesi Leylâ ve mahdûmu Sâlih'i dahi hânelerinde bir sûret-i hûn-rîzânede katletdiklerini gördüm ve anlayabildim. Bu sûretle bazıları teslîm oldukdan sonra ve bazıları henüz teslîm olunacakları esnâda katlolunanların adedi binlerce ise de öyle telâşlı bir zamanda diğerlerinin kimler olduğunu bi't-tab' fark edemedim.

- Bu vekâyi'a dâ'ir ma'lûmât ve meşhûdâtı olan daha kimler vardır?

- Birâderim Musa da yanımda idi. Benimle berâber görmüşdü.

- İfâdenizi okuyorum doğru ise tasdik ediniz.

- Evet, doğrudur, tasdik ederim.

Fî 24 Mayıs sene 1332

Müstantik Şuayb Şükrü, Kâ'im-i makâm Fehmi, Muhbir Bitlis'in Taş Mahallesi'nden olup Savur'da mukîm Bakkal Muhyiddin³⁸.

Bitlis'in Hersan Mahallesi'nden olup Ermeni katliamından Mardin'e kaçan Haydar bin İsa'nın 6 Haziran 1916 tarihli ifadesinde, Ermeni zûlmünün Bitlis'te ulaştığı korkunç boyutlar gözler önüne serilmiştir. Haydar bin İsa, 1915'te Bitlis merkezine bağlı Yako Köyü'nde yaşadığını ve bir gün şehre doğru yola çıktığında, şehirden çıkan kalabalık halk topluluğuna rastladığını, halka bu işin sebebini sorduğunda ise Ermeni ve Rusların şehre saldırdıklarını öğrendiğini anlatmıştır. Kalabalık içerisinde bulunan Bitlis'in Hersan Mahallesi'nden Ali bin Süleyman'dan, Ermenilerin kardeşleri olan İsmail ve Halid'i öldürdükleri ve hanımlarını götürdüklerini öğrendiğini anlatmıştır. Haydar bin İsa'nın anlattıkları katliamlar bunlarla sınırlı olmamıştır. İfadesinin bir kısmında şunları söylemiştir; "Mehmed'in oğlu Hâlid'i hâneleri kapısı önünde katl ve zevcesi Minneti bint-i Yakub'u

³⁸ BA. HR. SYS. 2872/2, s. 117-123

berâberlerinde alıp götürdüklerini ve kâ'im birâderim Yusuf bin Hacı Ali'yi katl ve ırzına tecâvüz etmek üzere halası Mercan bint-i Şâkir'i berâberlerine aldıklarını ve komşum Mazoran Şeyhi Şeyh Ahmed'i dahi hânesinde yatak içinde hasta olduğu hâlde kendisini ve zevcesi Şemo ile ismini bilemediğim bir hizmetkârını ve şeyhin ziyâretine gelmiş olan Hersan mahallesinden Receb bin Mustafa'yı bir oda derûnunda ve diğer bir komşum Kılınçâdelerden Hasan bin İsmâil'i kendisinden fide-i necât olarak bir hayli parasını aldıktan sonra Hacı Yusufzâde Süleyman'ın hânesi yanında ve oğlu İzzet'i dahi Hacı Nasrullah'ın birâderi Ali ile berâber oldukları hâlde Hacı Nasrullah'ın konağı derûrunda süngü ile katl ve Hacı Nasrullah'ın vâlidesine bir kaç hançer saplayarak cerh ve Ahlâtli seksen yaşlarında Nigar nâmında bir kadını dahi hânesinde ve Hersan mahallesinden Tero nâmında bir nefer hasta bulunan familyasını hânesinde ve bâzergân Celozâdelerinden İsmâil oğlu Halil ve komşusu Celoyezâde (?) Ahmed oğlu Mehmed ve birâderi Mikdad'ı dahi Hacı Yusufzâde Süleyman'ın hânesinde her ikisini arka arkaya getirerek bir fişenk ile öldürdüklerini ve Bitlis Müftî-i sâbıkı Şeyh Mehmed Efendi'nin mahdûmu Said Efendi ve amcası altmış yaşını mütecâviz Şeyh Hâfi'yi soğuşun şiddet ve karın kesretine rağmen yalın ayak ve başı açık oldukları hâlde tahammüllerinden fazla olarak eşya vesâ'ire tahmil ile angarya sûretiyle uzun mesâfelere kadar nakliyâtta istihdâm ettiklerini gördüğünü söyledi. Onun üzerine Bitlis'e gitmeğe cesâret edemediğimden geri avdet etdim. Fî 24 Mayıs sene 1332. Müstantık Şuayb Şükri, Kâ'im-i makâm Fehmi, Muhbir Haydar bin İsa"³⁹.

Bitlis'te Ermeni katliamları ile ilgili çok sayıda tanıgın ifadeleri kaydedilmiştir. Bu ifadelerin hepsini çalışmamız içerisinde vermek mümkün olmadığından, bazı ifadelerin sadece konusu verilmiştir. Mesela, Bitlis'e bağlı Kotum Köyü'nden Dervaz bin Şeyho, Ömer bin Mustafa ve Tayyib bin Molla Abdulhamid'in verdikleri ifadelerden, Rus askerlerden cesaret alan Ermenilerin Haziran 1915'te köyü ateşe vermeye geldikleri sırada orayı terk ettikleri, Güzeldere istikametinde giderken Tuğ Köyü'ndeki Ermenilerin saldırısına uğradıkları anlaşılmıştır. Aynı tarihte Bitlis'in Alaman Köyü'nde meydana gelen katliamı anlatan Abdullah bin Resul, köyden kaçarlarken hasta olan Osman oğlu Şemo ile Mustafa bin Tahir'in hanımlarının Ermenilerce yakıldığını söylemiştir. 1915'te Ermenilerin bu türden köy baskınlarından kaçamayan Müslüman ahaliyi topyekün imha ettikleri Bitlis Jandarma Tabur Kumandanlığını yapan Yüzbaşı Ömer Efendi'nin ifadesinden anlaşılmıştır⁴⁰.

Rusların Bitlis ve Muş'u işgal etmelerinden sonra bu iki şehir arasında ikamet etmekte olan aşiretler de Ermeni katliamına maruz kalmışlardır. Huyut aşireti reisi Nuh Bey'in ifadesinden anlaşıldığına göre katliam sırasında Dirhas, Kolusık (Kilisik), Tehsmir, Zigak, Varişhah (Varthah), Üçtav, Zirket, Nok, Marnik, Kürd, Habuban (Habiban), Avzit (Avzut), Kotni, Pav, Çapkis, Ağdad, Sipannan (Sipanuk), Sospert, Til, Yekmal, Norgah köyleri Ermeniler tarafından yakılmıştır. Aynı şekilde Adilcevaz'ın Armudlu Köyü'nden Haydaranlı aşireti reisi Hüseyin bin Süleyman ile Asyak kabilesi reisi Yüzbaşı Hamza Ağa'nın ifadelerinden, Haydaranlı aşiretinin bulunduğu altı yüz köyün Ermenilerce harabeye çevrildiği anlaşılmıştır. Adilcevaz'ın Kalaiçi Mahallesi'nden Ali bin Derviş, Sadık Çavuş ve Mahmud, verdikleri ifadelerde Ermenilerin Rus Kazak askerleri ile birlikte mahalleyi ateşe verdiklerini anlatmışlardır⁴¹.

1916'da Bitlis Vilayeti'ndeki Ermenilerin yaptıkları katliamlar ile ilgili olarak Kızılmescid, Zeydan, Hersan, Taş, Aynülbarid, Avih mahalleleri, Ahlât'ın Ergezen ve Kömüs ve Mahallebaşı, Âdilcevaz kazası, Karçıkan, Yako, Tatargazi ve Patnos karyeleri, Hamtos ve Marmutlu mahalleleri, Azad ve Kerekoğlan karyeleri, Kurubulak, Nâhoşnud ve Mabekor mahalleleri ve Malazgirt'in

³⁹ BA. HR. SYS. 2872/2, Belge no: 117-123

⁴⁰ BA. HR. SYS. 2872/4, Belge no: 100-113

⁴¹ BA. HR. SYS. 2872/4, Belge no: 100-113

Şirvanşeyh karyesinden oturanların yeminli ifadelerinden, Rus ve Ermeni çeteleri tarafından işkenceyle öldürülen, namusları kirletilen, evleri yakılıp, paraları çalınan, malları yağma edilen Müslümanlar ile yakılan ve tahrip edilen cami, medrese, tekke, ziyâretgâh, mektep, resmî dâire, köprü, hamam ve depoların isimleri kaydedilmiştir⁴².

16 Şubat 1916'da Bitlis'e bağlı Çukur Nahiyesi'nin Morhi Süfla Köyü'nden Ermeni ve Rus zulmünden kaçabilenlerden üçyüz kadın hariç hepsi kılıç ile katledilmiştir. Bitlis'te Kürdleri Ruslara ısındırmakta kullanılan Bedirhânî aşiretinden Kâmil'in Çukur'da, Gölbaşı, Ağaçur Kotni, Pan, Çapkis, Meşkan, Kakito, Müştak, Siz, Zurnaçur, Kisham, Morh-i Ulyâ, Müsürüp, Bizatum, Tahtalı-yı Boyran, Muş'un Martektuk (Mongok) ve civâr köylerini tahrip ve ahâlîsinin Ermenilerle birlikte öldürdüğü kaydedilmiştir. Katliamları Rus Prens Şhafosky de teşvik etmiştir. Mutki tarafına kaçanların büyük bir kısmı ise açlıktan ölmüşlerdir⁴³.

Bitlis ve civarında Ermeni ve Rusların Müslüman ahaliye yaptıkları katliamı anlatan tanıkların ifadeleri kayıt altına alınmıştır. Bu kayıtlarda adı geçen bazı ifadeler, katliamın boyutlarını ortaya koymuştur. Arşiv belgelerinde tespit ettiğimiz bazı ifadeler aşağıda verilmiştir.

Kızılmesjid Mahallesi'nden Kalkancı oğlu Osman Ağa, ifadesinde şunları söylemiştir; *"Komiteci Ermeniler tarafından kasığı süngü ile cerhedilmiş, elli sekiz gün habsedilmiştir. Bir buçuk yaşında oğlu Abdülbâki sâhibsiz sokaklarda kalarak soğukdan incimâd etmiş ve ölmüştür. Hânesinde bulunan her türlü eşya yağma edilmiştir. Yarası iltiyâm bulduktan sonra en müşkil hizmetlerde angarya sûretiyle kullanılmıştır ve on dört lira da parası alınmıştır."*

Zeydan Mahallesi'nden Pirmuslu oğlu Mustafa Efendi bin Ömer Efendi'nin ifadesi şöyle olmuştur; *"İki ay habsedilmiş ve hânesi yağma edilerek on üç yaşındaki oğlu Şevket gâ'ib olmuş, hayat ve memâtı mechûl kalmıştır. On mecidiye ile beş lira ve elli guruş mağşûse parası alınmıştır."*

Hersan Mahallesi'nden Hurlulu Reşid oğlu Mehmed'in ifadesinde söyledikleri sözler şöyle kaydedilmiştir; *"Vâlidesi elli yaşındaki Nigar nâm kadını kama ile kesmişler. Dayısı oğulları olup kendi hânesinde bulunan Güvey, Hasan, Hüseyin ve Ahmed Ağa nâm kimsenin bu hânedeki kızı ma'sûmeyi kılıç ve kama ile kesmişler. Cenâzeleri köpekler tarafından dağıdılmış, kısmen kemikler hâlen mevcûddur. Merkûm Mehmed'in hânesi yağma edilmiş, altmış gün habsedilerek angaryada kullanılmış ve din ve îmânî şetmedilerek defâ'atle darbedilmiştir."*

Ahlâtlı olup Zeydan Mahallesi'nde Kasaboğlu Ahmed'in ifadesi şöyledir; *"On altı yaşında Aslı nâmındaki kızının ırzına cellâdâne bir sûretde tecâvüz etmek isteyen Ermenilere karşı, nâmûsunu kemâl-i salâbetle müdâfa'a eyleyip geceleyin asâkir-i Osmaniyye nezdine firâr ile tahlis-i hayat ve nâmûs etmeğe teşebbüs eylemiş ise de Ermeniler tarafından alçakcasına katledilmiştir. Kendisi soyulmuştur."*

Taş Mahallesi'nde İsmâil oğlu Mehmed şöyle ifade vermiştir; *"Doksan yaşındaki pederi İsmâil kılınçla parçalanmış, hânesi yağma edilerek iki ay habsedilmiştir."*

Aynülbârid Mahallesi'nden Haso oğlu Bedri'nin ifadesi olayların ulaştığı boyutları ortaya koymuştur. *"On yedi yaşında bâkire kızı Fâtıma'nın cebren bikri izâle edilmiş ve hânesi yağma edilmiştir. Üç mâh habsedilerek ahîren darb ve işkence ile angaryada kullanılmıştır. Ve dört yüz guruş kesesinden alınmıştır."*

Avih Mahallesi'nden Mutki Mekteb Mu'allimi Abdülhakim Efendi bin Molla İsa Efendi'nin ifadesinde şu bilgiler verilmiştir; *"Kama ile kafası cerh edilmiş, gözlerine ağaç sokmak*

⁴² BA. HR. SYS. 2872/2, Belge no: 34-55

⁴³ BA. HR. SYS. 2872/2, Belge no: 9-11, 17; HR. SYS. 2872/2, Belge no: 92-98

suretiyle sakat edilmiş ve sağ kaburgası darb ile kırılmışdır. Kesesindeki on bir lirasıyla iki sâ'ati alınmıştır.”

Mahallebaşı civârında Emine binti Musa Ağa'nın ifadesinde Ermeni kadınlarının da katliam yaptıklarını ortaya koymuştur. *“Zevci Bitlis İstînâf A'zâ Mülâzımı Şaban Efendi geceleyin Ermeniler tarafından sûret-i fecî'ada katledilmiş, on sekiz beşbirlik, elli adet lira, yüz elli adet baş altunu, dört kemer, dört altın küpe, yirmi sekiz adet yüzlük banknot cebren alınmış ve hânesinde bulunan bütün eşya yağma edilmiş, kızı on beş yaşındaki Nâciye'nin cebren bikri izâle, Emine Hanım'ın pederi Musa şiddetle darbedilerek katl, amuczâdesi Gülperi nâm kadın dahi Ermeni kadınları tarafından darbedilerek katledilmişlerdir. Emine Hanım'ın boğazı kertebatla ip ile kısırdırılmak sûretiyle bir kaç def'alar ölümlü tehdîd ve darbedilmiştir.*”

Taş Mahallesi'nden Âişe binti Abdullah'ın ifadesi şöyle olmuştur; *“Zevci Kâmil ve üç aylık çocuğu ma'sûm Şerif ve hânesindeki Rukiyye nâm kadın, kurşunla gâyet fecî' bir sûretde katledilmiş ve cenâzeler köpekler tarafından parçalanmıştır. Hânesi yağma ve kendisi sol budundan kurşunla cerhedilmiş ve cerihası el-ân mevcûd bulunmuştur. Beş lira on iki mecdiyesi cebren alınmıştır.*”

Taş Mahallesi'nden Munteha binti Monla Abdullah şöyle ifade vermiştir; *“Oğlu Fâris cebren hânedan alınıp götürülmüş, hayat ve memâtı mechûldür. Fâris'in on yaşındaki oğlu Kadir ve on iki yaşındaki Tefvik, kurşunla katl ve on yaşındaki Şerif, Ermeniler tarafından duvara vurulup kafası çizmelerle, tüfenk dipçikleriyle ezilmek sûretiyle vahşiyâne bir şekilde katledilmiştir. Dayısı Tâhir'in oğlu Dursun'un zevcesi Mintan ve Zinet nâm kadınların ırzına taarruz edilmiş ve Zinet nâm kadın, defâ'atle cebren götürülüp fi'li şenî' icrâ edilmiş ve amczâdesi Esad dahi kılıçla parça parça edilmiştir. Ve hânesi eşyası kâmilten yağma edilmiş ve her türlü vahşetler bu hâne hakkında irtikâb olunmuştur.*”

Zeydan Mahallesi'nde Molla Ali Kadızâde Fâzıl'ın kerîmesi Elmaset'in ifadesinde, küçük çocukların Ermeniler tarafından katledildiğini ortaya koymuştur. *“Düşmanın şehre duhûlü esnâsında firâr eder iken arkasında bulunan altı yaşında ve Eyyub nâmındaki mahdûmu katledilmiş ve kendisi Ruslar tarafından kaldırılıp Kızılmesjid mahallesine getirilmiştir.*”

Zeydan Mahallesi'nden Dilber binti Mehmed'in ifadesi şöledir; *“Düşmanın şehre duhûlü esnâda kocası Hakverdi, kurşunla cerhedilmiş ve boğazından kesilmiştir. Düşmanın hîn-i istîlâsında tahlîs-i nefse muktedir olamadıklarından dolayı, Bitlis'de kalıp Rusların ve Ermeni çetelerinin ta'arruzât ve tecâvüzâtına dûçâr olan ahâlî-i İslâmiyye tarafından ifâde edilip ma'a'l-kasem huzûrumuzda zabtedilen işbu ifâdât tarafımızdan tasdik olunur. Fi 30 Temmuz sene 1332 (12 Ağustos 1916)”*

Hersan Mahallesi'nden Kalalızâde Dursun Efendi'in ifadesi şöyle kaydedilmiştir; *“Pederi seksen yaşındaki Hulefâ-yı Nakşibendiyye'den Haydar Efendi, Ermeniler tarafından kama ile doğranmak sûretiyle şehîd edilmiş ve cesedinin bazı parçaları ve bir kolu kanlı elbiseleri içinde bulunmuştur. Hânesindeki eşya kâmilten yağma edilmiştir.*”

Avih Mahallesi'nden Cevahir bint-i Fehim'in ifadesinde dört yaşındaki çocukların Ermeniler tarafından öldürüldüğünü ortaya koymuştur. *“Sekiz yaşındaki Gülbeyaz ve dört yaşındaki Behiyye nâmındaki kızlarını kurşunla katl ve mezbûreyi boynundan kurşunla arkasından da süngü ile cerh ve yirmi aded mecdiyesini ve bir aded Serkisof sâ'atini ahzetmişlerdir.*”

Hersan Mahallesi'nden Kalalı oğlu Osman bin Yusuf, ifadesinde şunları söylemiştir; *“Kızı Medine nâm kadın, Ermeniler tarafından darb ile eser-i darbdan ölmüş ve dâmâdı Hâlid'i ve oğlu Ali'yi boğazından kama ile keserek katl ve hânesi yağma edilmiş ve on dört lirası kesesinden*

Turkish Studies

alınmıştır. Ve komşusu bulunan Molla Mehmed'i, oğlu Ziver'i, kızını, kayın vâlidisi Hezar'ı, bacanağı Resul'ü ve hânesinde müsâfir bulunan Komaz karyeli İbrâhim'i, kılıç ve kama ile kafaları kesilmek sûretiyle itlâf etmişlerdir. Ve Osman'ın hânesine ilticâ eden Çüküs karyeli Reşid ve karısını, üç kız ve üç erkekden ibâret çocuklarını, yine kılıç ve kama ile katletmişlerdir. Yine Çüküs karyeli olup Hersan mahallesinde Osman'ın komşuluğunda bulunan bir hâneye ilticâ eden Yusuf ve refikasıyla altı çocuğu fecî' bir sûrette katl u itlâf edilmiştir.”

Taş Mahallesi'nden Sadık oğlu Polad'ın ifadesi şöyle olmuştur; “Oğlu yedi yaşında Yusuf, refikası Nazlı bint-i Rüstem ve kızları; Nesibe, Hâdiye ve birâderinin haremî Sultan, Ruslarla Ermeni çeteleri tarafından kılıç ve kama ile parçalanmış ve kesesinden yetmiş aded lirası alınmış ve hânesi yağma edilerek hânesi yakılmıştır.”

Hersan Mahallesi'nden Hatibzâde Molla Hamza bin Molla İbrâhim'in ifadesinde sarfettiği sözler katliamın korkunç boyutlara ulaştığını göstermiştir. “Amuczâdesi Haydar Efendi'nin oğlu Abdülmecid ve Abdülaziz, Ermeniler tarafından kurşunla katledilmiştir. Diğer amuczâdesi Halife Molla Ali oğlu on beş yaşında Mehmed ve iki refikası Cevahir ve Zeyneb'in nâmûslarına tecâvüz ve kızları Huri ve Sabriye'nin bıkrleri izâle ile mükerreren fi'l-i şeni' icrâ edilmek sûretiyle cümlesi kılıç ve baltalarla katledilmiştir. Ve hânesinde müsâfireten mukîm Malazgird'in Tendürek karyeli Fakı Mehmed iki oğlu, iki kızı ve refikası, yine Ermeni çeteleri tarafından Hersan mahallesinde telgraf müdürlerinden Resul Efendi, hânesinde parçalanmıştır. Ve Molla Hamza'nın elli beş lirası kesesinden alınmış ve kızının huliyyât ve elbisesi ve hânesi yağma edilmiştir.”

Taş Mahallesi'nden Sufi Veli bin Receb'in ifadesi şöyledir; “Amuczâdesi Keşiş ve kızı Hâdiye ve Cemile ve birâderzâdesi on beş yaşında Said ve on üç yaşında Hamid ve yedi yaşında Cemil ve beş yaşında Garib, Rus ve Ermeniler tarafından kılıç ve kama ile kesilmiştir. Ve hânesi yağma edilmiştir. Haremî Cemile'den altmış lira alınmıştır. Taş mahalleli binâcı Mahmud'un zevcesi Nasibe'nin kafası Ermeniler tarafından kesilmiş ve Nasibe'nin beş yaşındaki çocuğu Şükri kılınçla kesildikten sonra, alet-i tenâsülü kat' ile ağzına sokulmuş ve on yaşındaki Cemile'nin gözleri oyulmuş ve kafası kesilmiştir.”

Avih Mahallesi'nden Râyişe bint-i Mustafa şu ifadeyi vermiştir; “Oğlu on beş yaşında Ali, on yedi yaşında İzzet, zevci Hasan, Ermeni çeteleri tarafından parçalanmış ve kafaları el-ân mevcûddur. Avih mahalleli Kûy (?) bint-i Resul ve Kılıç oğlu Haso ve oğlu İzzet, Mazoran şeyhi Şeyh Ahmed Efendi ile zevcesi Şema ve hizmetçisi Kırmızı, Ahmed oğlu Mehmed ve birâderi Mikdad ve Aşrzâde Fâris, birâderi Ahmed, üveği oğlu İzzet ve Aşrzâde Habib'in karısı Zekiye, Polad oğlu İsmâil, birâderzâdesi Hâlid, sıvacı Bolak oğlu Fethullah, Bayındır oğlu Hacı Ali, mahdümü Yusuf Ermeniler tarafından katledilmiş ve kılınçla parçalanmışlardır. Hacı Yusufzâde Şemseddin'in kızı on üç yaşında Melek ve Arafat'ın vâlidisi Zülfinaz Ermeniler tarafından katledilmiştir. Meşkozâde Mahmud'un kerîmesi Feride, korkusundan tecennün ederek kendisini asmak sûretiyle hûnhâr çetelerin elinden kurtarmıştır.”

Kömüs Mahallesi'nden Velizâde Bilal bin Hasan'ın ifadesi de aynen şöyle olmuştur; “Ruslar tarafından katl ve hânesi yağma edilmiştir. Kömüs mahalleli Birâderzâde Mirze'nin refikası Gülçin bint-i Selam ve yine Birâderzâde Hacı Mehmed'in refikası İffet bint-i Abdurrahman ve ortağı Vanlı Kadın ve İffetin kızı ve Gülenzâde Fâris bin Eyyub'ün refikası Mahbube bint-i Yakub ve Dilanzâde (?) Polad'ın refikası Hano bint-i Ali ve Barutcuzâde Osman'ın refikası Ana bint-i İsmet ve küçük çocuğu Abdullah ve Güloğlu Molla Mahmud'un kızı a'ma Koşdu (?) ve Rüstem oğlu Şaban ve Kösezâde Hasan ve oğlu Süleyman ve Senco bin Şaban Ruslarla Ermeniler tarafından kılıç ve kama ve süngü ile parçalanmak sûretiyle katledilmişlerdir. Kömüs mahalleli Hamza Çelebizâde Haydar'ın haremî Peri bint-i Abdullah Ermeniler tarafından götürülmüş ve Hamza Çelebizâde Fâris bin Yusuf ve haremî Kudret bint-i Ali Efendi ve Hamza Çelebizâde Ayo'nun oğlu Halo'nun haremî Sultan bint-i Abdullah ve yine o â'ileye mensûb Ahmed'in refikası

Turkish Studies

Cevahir bint-i Ömer Ağa Ruslar tarafından katledilmiştir. Ve Hamza Çelebizâde Veli Çavuş'un hânesi Ermeni çeteleri tarafından bomba ile tahrîb edilmiştir. Kömüs mahalleli Fethullah'ın kızı ve Nûri'nin haremî Meryem Ruslar tarafından katledilmiştir. Zeydan mahalleli Reşid bin Cafer, birâderi Ali, birâderzâdesi Hâlid sûret-i fecî'ânede katl, Hâlid'in mahdûmu on beş yaşında Mehmed Sâlih esîr ve hâneleri yağma edilmiştir. Zeydan mahalleli Nûri bin Osman'ın zevcesi Fâtûma ve altı yaşında kızı Hürriyet, üç yaşında oğlu Abdulaziz esîr ve hâneleri yağma edilmiştir. Zeydan mahalleli Ömer bin Mehmed'in karısını ve yedi yaşında kızı ve Resul bin Veli'nin altı yaşında oğlu, sekiz yaşında kızı Ruslar tarafından esîr ve eşyaları yağma ve Sofu İbrâhim sakat ve yetmiş yaşında olduğu halde ve zevcesi Âsiye ihtiyâre ve ma'lûle bulunduğu halde katledilmişlerdir'⁴⁴.

Bitlis Vilayeti'nde Ermenilerin Müslüman halka karşı yaptıkları katliamlar sırasında tahrip edilerek kullanılamaz hale getirilen cami sayısı on altı olarak kayıtlara geçmiştir. Bazı camiler ise hayvan barınağına çevrilmiştir. Gökmeydan, Kirafiye, Gazi Bekye ve Şerifiye medreseleri tahrip edilmiştir. Tüccar Han'ı ve Aşağı Kal'a Hamza Han'ı tamamıyla tahrip edilmiştir. Şeyh Emin Efendi ve Şeyh İbadullah Bedehşani tekkeleri harabeye çevrilmiştir. Gökmeydan, Kızılmesjid, Çarşubaşı ve Hersan İbtidai mektepleri ile Marmut Sultani mektebi harap edilerek kullanılamaz hale getirilmiştir. Arap, Alemdar, Safer Bey, Diyadin, Şorpinar ve Hatuniye köprüleri tahrip edilmiştir. Zeydan, Çarşı, Kurupınar, Saparkur, Kömüs ve Zeydan Karakolhaneleri yakılarak tahrip edilmiştir⁴⁵.

SONUÇ

I. Dünya Savaşı öncesinde İngiltere ve Rusya, Ortadoğu'daki Osmanlı topraklarını parçalamak için oluşturduğu manevra alanlarında içteki unsurları kullanmışlardır. Bu unsurlardan olan Ermenilere vaatlerde bulunarak hain ekalliyet haline getirmiş ve içteki dengeyi bunların eliyle bozmaya çalışmışlardır. Adı geçen iki ülke ile birlikte Fransa ve Amerika devletleri, Ermenilerin silahlı çete faaliyetlerinde bulunmaları için konsolosloklar aracılığıyla Doğu Anadolu'nun çeşitli vilayetlerine ve Bitlis'e gizlice silah sevkiyatında bulunmuşlardır. Ermenilerin kışkırtılması ve silahlandırılmaları için Van ve Erzurum konsolosları görevlendirilmiş, Ermeni manastırlarındaki silahlı çeteler ile bağlantıya geçilerek katliamların organizeli bir şekilde yapılması sağlanmıştır. Ermenileri destekleyen ve onları Müslüman halka karşı kışkırtan İngiltere, Fransa ve Amerika devletleri, Bitlis'in Rus işgaline uğramasından sonra bütün bu faaliyetleri Rusya ile birlikte yapmışlardır. Irak'ın kuzeyinden İngiltere, Kafkaslardan Rusya aracılığıyla Anadolu'ya getirilen ve kendilerine Müslüman pasaportu verilen Ermeni çeteleri, Müslüman halkı katletmede adeta insanlık sınırlarını zorlamışlardır. Adı geçen ülkelerin bölgedeki konsolos, subay ve diğer görevlileri Ermeni çetelerine hertürlü lojistik yardımı yapmışlardır. Fransa, Anadolu'nun güneyindeki işgaller için getirdiği Ermeni çetelerinin bir kısmını Bitlis'e göndermiştir.

Ermenilerin Bitlis'te işledikleri toplu cinayetleri anlatan o dönemdeki şahitlerin ifadeleri kayıtlara geçmiştir. Bu kayıtlarda geçen ifadelerde, Rusların Bitlis'i işgalinden cesaret alan ve onlarla birlikte hareket eden Ermeni çetelerinin çocuk, yaşlı ve kadın demeden acımasızca katliama giriştikleri anlaşılmaktadır. Bitlis'in işgali sırasında halkın şehri terk ederken geride bin kadar çocuğun geride kaldığı ve bunların çoğunun katledildiği görülmüştür. Bitlis'teki Müslüman halkın evlerini ateşe verme, mallarını gasp etme, yağmalama, cami, medrese, tekke ve mektepleri yakma şeklinde gerçekleşen olaylarda Rus askerler Ermenilere yardım etmiştir. Müslüman halkın kafalarını kılıç ile kesme, kızların namuslarını talan etme ve kama ile kadınların karınlarını delme şeklinde gerçekleşen katliamlara İngiltere, Fransa, Rusya ve Amerika'nın doğrudan yardımları

⁴⁴ BA. HR. SYS. 2872/2, Belge no: 117-123

⁴⁵ BA. HR. SYS. 2872/2, Belge no: 34-55

olmuştur. Bugün Ermenilerin katledildiğini savunan bu ülkeler, tarihin ender katliamlarından biri olan Bitlis'teki Müslüman halkın katledilmesini finanse etmişlerdir.

KAYNAKÇA

1- Arşiv Belgeleri

İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BA)

Hariciye Nezareti (HR.) Siyasi Kalemi (SYS) Belgeleri;

HR. SYS. 2872/2, 9-11, 17; HR. SYS. 84/83-1a; HR. SYS. 84/83-3; HR. SYS. 84/83-4; HR. SYS. 2872/2, Belge no: 34-55; HR. SYS. 2872/2, Belge no: 92-98; HR. SYS. 2872/4, Belge no: 100-113; HR. SYS. 2872/2, Belge no: 117-123

Dâhiliye Nezareti (DH.) Şifre Kalemi (ŞFR.) Belgeleri;

DH. ŞFR, 50/210; DH. ŞFR, 59/222; DH. ŞFR, 77/47; DH. ŞFR. 100/77; DH. ŞFR. 102/302; DH. ŞFR. 102/334; DH. ŞFR, Umum 1053, 50/127

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti (EUM.) Belgeleri

DH. EUM. 2. Şb. 74/37-1

Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Belgeleri

DH. İUM. 77-2/18-36

Yıldız Sarayı Mütenevvi Maruzat Evrakı

Y. MTV, 87/67; Y. MTV. 233/80; Y. MTV. 237/67

Yıldız Sarayı Sadaret Hususi Maruzat Evrakı

Y.A. HUS. 279/54; Y.A. HUS. 498/141; Y.A. HUS. 501/65; Y.A. HUS. 502/114; Y.A. HUS. 518/78; Y.A. HUS, 266/44

Meclis-i Vükelâ Mazbataları

MV. 217/137

Zaptiye Nezareti Belgeleri

ZB, 31/82-1

2- Araştırma Eserler

GÖYÜNÇ Nejat, **Türkler ve Ermeniler**, Yeni Türkiye Yayınları Ankara 2005

GÜRÜN Kamuran, **Ermeni Dosyası**, Remzi Kitabevi, Ankara 1985

HÜSEYİN NAZİM PAŞA, **Ermeni Olayları Tarihi I**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994

KARPAT Kemal, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, Timaş Yayınları, İstanbul 2010

KODAMAN Bayram, "Ermeni Meselesi'nin Doğuş Sebepleri," **Türk Kültürü**, Sayı: 219, Mart-Nisan 1981, s. 240-249

KURAN Ercüment, "Ermeni Meselesinin Milletlerarası Boyutu," **Osmanlıdan Günümüze Ermeni Sorunu**, Yeni Türkiye Yay., 3. Baskı, Ankara, 2006

KURŞUN Zekeriya, **Basra Körfezi'inde Osmanlı İngiliz Çekişmesi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004

KÜÇÜK Cevdet, "Şark Meselesi Hakkında Önemli Bir Vesika," **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, Sayı: XXXII, Mart 1979, s. 607-638

[http://pendar-e-nick.persianblog.ir/post/103/;](http://pendar-e-nick.persianblog.ir/post/103/)

http://tr.wikipedia.org/Oriana_Fallaci

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011